

«Енеїда» І. Котляревського, як уже мовилося, перекладена вже одинадцятьма мовами, а дванадцятий переклад (японською) готується. Якщо врахувати, що деякими мовами існує не один, а кілька перекладів (російською п'ять, білоруською та польською по два), то можна сміливо говорити про українську «Енеїду» як світовий феномен. Про неї (переважно в зарубіжжі) складаються навіть легенди, у які вплетено й деякі домисли, проте оперті вони на реальність.

Є усні відомості, що Наполеон, відступаючи до Парижа після поразки у війні 1812 року, прихопив із собою примірник «Енеїди» І. Котляревського (див.: Нудьга Г. Котляревський за рубежом). А письмово першими за кордоном заговорили про поему чехи (Добровський, 1814; Шафарик, 1826) і поляки (Бандке, 1815). В англomовний світ ввела І. Котляревського Тереза Робонсок, що виступала в літературі під псевдонімом Тальві (30-ті роки ХІХ ст.); вона називала талановитого автора-полтавця навіть останнім гетьманом України. Німецький мандрівник-антропогеограф 1841 року зарахував поему І. Котляревського до найвизначніших і найоригінальніших шедеврів української літератури. Згадано поему й у французькій «Історії світової літератури» (1879) Л. Сішлера та в російській «Історії слов'янських літератур» (1879) О. Пипіна. В «Історії всесвітньої літератури», яка видавалася у 80–90-х роках ХХ століття в Москві, «Енеїду» схарактеризовано як поему, близьку до гуманістичної сатири Ренесансної пори (поруч із творами Ф. Рабле та М. Сервантеса), до комічних національних епопей доби Просвіти (І. Красицький та ін.) і до євро-

пейського «сюжетно-екстенсивного» лицарського роману, зокрема французького «Роману про Енея» та романів «бретонського циклу» Кретьєна де Труа. Світ «бретонського роману», як і української поеми І. Котляревського, побачений (зазначають автори «Історії...») крізь магічний кристал чарівної казки, збудовано на хисткому врівноваженні чудесного та звичайного, високого й низького, героїчного й комічного. Завдяки цьому «Енеїда» І. Котляревського й посіла почесне місце в ряду тих творів світової літератури, які узвичаєно називають «енциклопедіями» народного життя. Серед них «Божественна комедія» А. Данте, «Дон Кіхот» М. Сервантеса, «Людська комедія» О. Бальзака, «Улісс» Дж. Джойса й ін.

За Вергілієм, Енеєві в мандрах, пригодах і подвигах сприяли небесні «боги, богині і півбоги». За Котляревським, серед побратимів Еней бачимо й земних героїв –

*Панька, Охріма і Харка,
Леська, Олешка і Сізьона,
Пархома, Їська і Феська,
Стецька, Ониська, Опанаса...*

У мене (М. Наєнка) для підготовки цього матеріалу коло помічників було вужчим, але всі водночас і земні, і небесні: картвелолог і україніст Олександр Мушкудіані, білорусист і богеміст Олена Погребняк, германіст Олеся Костюк, класицист і румуніст Сергій Лучканин. Усім їм щире пошанування й велика вдячність за допомогу.

Вікторія Пащенко

УЧАСТЬ ПАНАСА МИРНОГО У ВШАНУВАННІ ПAM'ЯТІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

На відзначення 100-річчя виходу «Енеїди» полтавці вирішили побудувати у своєму місті пам'ятник І. Котляревському. Справу спорудження його взяла на себе Полтавська міська дума. Невдовзі почали збирати на цю справу гроші. А вже 1897 року Панас Мирний був запрошений міським головою до участі в роботі комісії зі складання проекту та вибору місця для монумента. Панас Якович наполегливо і сміливо відстоював місце для нього, яке мусило б бути якомога кращим у Полтаві; він виявляв велику активність, про що свідчать гуморески на цю тему, листування й заява до міської управи.

Заяву Панаса Мирного до міського голови було подано невдовзі після засідання думської комісії – за

участю Л. Позена – щодо питання вибору місця для пам'ятника І. П. Котляревському, яке відбулося 24 (12 за ст. ст.) жовтня 1898 року. У цій заяві письменник наполягав, що не потрібно зводити пам'ятник на Протопопівському бульварі, бо там «теснота, несиметрия в направлении улиц <...>, и грязь квартала», а пропонував поставити його на Петровській площі: «Разбиваемый сквер даст прекрасные условия, чтобы создать у памятника уютный уголок украинского характера и соответствующими кустарниками, деревьями и цветами устроить место, в котором именно мог бы отдохнуть от ежедневной суеты наш обыватель и, полюбовавшись памятником, вспомнить своего достойного предка» [4, с. 588].

Запропоноване Панасом Мирним місце комісія зі спорудження пам'ятника визнала найкращим. Його думку підтримало багато щирих прихильників таланту І. Котляревського. Та для остаточного вирішення цього питання потрібна була ухвала міської думи. На голосуванні перемогли реакційні сили, і місцем для пам'ятника обрали Протопопівський бульвар (нині – вул. І. Котляревського).

Полтавський адвокат, культурний і громадський діяч М. А. Дмитрієв зазначав, що вибір Протопопівського бульвару настільки становив злобу дня для обивателів, що пізніше, протестуючи проти цього місця, Панас Мирний виступив із гострою сатирою. Чого тільки варту заява «Господину полтавському городському голові от 22-х шаров, бывших в руках гг. (господ) гласных Полтавской городской думы, кои подавали голос за постановку памятника г. Котляревскому на Протопоповской улице!»

За наявною в Росії системою таємного вирішення деяких справ особам з ухвальним голосом видавали дві виборчі кульки: біла – на випадок згоди і чорна – на випадок незгоди. Гласні проголосували за Протопопівський бульвар. Заява починається словами: «Будучи терзаєми аж до почервонення совестью за наших владельцев, – не сделали ли они преступления перед памятью нашего достославного земляка Котляревского, определивши ставыгы йому памятника на Протопоповской улице...» [4, с. 268]. І закінчується так: «В подтверждение сего нашего ходатайства руку прилагаемо, вышеназванные шары... – всего 22. Были белые, но почервонели» [4, с. 268]. Себто навіть кульки почервоніли від сорому за своїх господарів.

Як протест проти вибору Протопопівського бульвару Панас Мирний написав і дві сатиричні поезії в дусі «Енеїди». Перша – «Жалібна супліка на той світ Іванові Петровому синові Котляревському двадцяти двох гласних Полтавської городської думи, що подали свої голоси за поставлення його пам'ятника на Протопопівській вулиці», у якій начебто гласні пояснюють І. Котляревському, яке ж гарне місце вони вибрали:

Якби ти, славний наш Іване,
Почув, що радять городяни,
Як тебе мають шанувать <...>,
То, певне, б ти з своїм Енеєм
Нам заспівав би не тієї,
А по-московському б загнув,
Та так би голосно та круто
Скрутив словечко те, мов путо,
Щоб і глухий його почув! <...>

Дивися: тут бульвар, як треба,
Над ним буяє синє небо,
Гуляють кози по йому <...>

Побиті вікна, стіни голі,
Обшарпані, мов саме горе,
Воняє всюди пустирем;
Хіба коли яка собака
Мерщій тут пробіжить від ляку
Та хвіст телятко задерє! <...>

Прийми ж від нас се місце, друже,
Не лай ти нас за його дуже
І голови нам не мороч! [4, с. 56–59].

Друга поезія – «Одклик з того світу від Івана Петрового сина Котляревського на жалібну супліку гласних Полтавської городської думи» (рукопис зберігається в Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного):

А як до мене добулась супліка ваша,
То от вам хрест! Й позаторішня каша
Вся одригнулася, й гірка нудьга,
Неначе трута та, мою тут душу пройняла!
<...>

А ви, ви необачні мої, хотіли
За те мене поставити на базар!
Якщо се станеться, то от вам побожуся, –
Хоч я уже тепер нікуди не годжуся, –
Проте не побоюся ще з могили встати,
Енеєвим бичем вас добре одшмагати!..

Але Іван Котляревський, герой сатиричного вірша Панаса Мирного, вже ні з ким не може боротися. Він змирився зі своєю долею, вирішивши й на новому місці прислужитися Україні:

Зате я, стоячи тут, буду благати
Святого Господа, щоб милосердний він
Свою правицю дужую над краєм моїм звів
І оберіг його од гіркої недолі;
Щоб, вивівши його на вільну волю,
Він і наслав нового кобзаря. <...>
Щоб ті його поспіви голосні,
Як у церквах забій святого дзвона,
Будили тут у душах силу нову:
Любов до краю рідного та до людей <...>.
Тоді й моє старе, побите серце
В труні глухій тихенько усміхнеться,
І я, знайшовши там спокій,
Тоді тільки скажу: амінь!.. [4, с. 59–63].

Перший із цих віршів був надрукований у Львові в «Літературно-науковому віснику» 1899 року – як доказ того, що дух покійного Котляревського ще не вмер у Полтаві. Другий – у журналі «Україна» аж 1929 року. Під час роботи комісії вірші поширювалися Полтавою в рукописах.

Пам'ятник Іванові Котляревському був відкритий в останні дні серпня 1903 року. Панас Мирний став душею цієї важливої справи. До його голосу прислухалися, з думками рахувалися видатні письменники й митці того часу. У музеї Панаса Мирного зберігаються програми святкувань на честь відкриття пам'ятника І. Котляревському, у складанні яких брав участь П. Я. Рудченко.

Панас Мирний бажав провести свято в Полтаві якнайкраще. Марії Заньковецькій, наприклад, він писав: «Ясна зоре нашого кону... Допоможіть нам відбутися наше святкування, як воно годиться задля такого значного для усього краю свята» [4, с. 501].

Офіційні врочистості почалися 30 серпня на могилі І. Котляревського, де коштом Полтавського земства було встановлено новий надгробок. Там Панас Мирний прочитав свого вірша «На відкриття пам'ятника першому українському письменникові Іванові Котляревському», написаного до цього свята. Вірш цей уперше був надрукований 1906 року в журналі «Рідний край» [7, с. 3] (усе число 36 часопису було присвячене пам'яті славного українського письменника Івана Котляревського):

Упала заслона! Й обличчя знайоме
Згори позирнуло на нас...
Се ж ти, наш Іване, кобзарський гетьмане,
Найперший співаче ти наш <...>.

Таке-то, мисливий, земляче наш милий,
Таке з нами диво робив:
До простого слова та рідної мови
Ти перший своїх прихилив!

І з твого почину на всю Слов'янщину
Пішло наше слово гулять;
А твої нащадки своїм рідним батьком
Тебе почали величать [4, с. 63–64].

Другого дня свята, 31 серпня, публіці були показані малюнки П. Мартиновича до «Енеїди», текст до яких дуже добре читав д. Старицький.

Малюнки Порфирія Мартиновича до «Енеїди» Котляревського було випущено окремим виданням у Полтаві 1903 року. Цей альбом експонується в музеї Панаса Мирного. Його художник подарував письменникові та зробив такий дарчий напис: «Дорогому українському писателю, полтавцеві, Афанасію Яковлевичу Рудченку. Порфирій Мартинович. 1903 р. Полтава» [6].

31 серпня місто влаштувало для своїх гостей розкішний обід у «Монголії», який дуже всім сподобався. Про це Д. Іваненко у своїх «Записках и воспоминаниях» (книга, мабуть, єдина в Полтаві, зберігається в музеї Панаса Мирного) писав: «Да как и

могло быть иначе, – как было не есть и не пить – при таком напр. меню, автором коего явился довольно популярный в Полтаве малорусский писатель Афанасий Яковлевич Рудченко: “Карта обиду вечній пам’яті І. П. Котляревського: борщ до шпундрів з буряками; юшка з пиріжками; келебердянська осетрина з підливою; пелюстки до смальцю з сухарями; сахарний горох; різна дичина до соку; заморожена молошна каша з київськими смаженими горіхами та полтавськими пундиками. Трунки; медведики; пунші; Анхизова чекалдыха; овочі”. Все названія блюд і питий позаимствованы А. Я. Рудченко из “Энеиды”.

<...> Как первое, так и второе меню очень заинтересовало тогда Полтаву, часто повторялись приведенные названия блюд, – и долго многие ломали голову, что за штука “Анхизова чекалдыха”.

<...> Во всяком случае, на городском обеде гости хорошо “начекалдыхались” – и потому, вечером, 31-го августа, после спектакля прощание уезжавших из Полтавы с остающимися вышло очень трогательным – много было объятий, поцелуев и даже слез...» [1, с. 217–218].

На відкриття пам'ятника першому поетові нової української літератури до Полтави приїхали письменники, громадські й культурні діячі: Леся Українка, Олена Пчілка, Христя Алчевська, Володимир Самійленко, Михайло Коцюбинський, Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Василь Стефаник та ін. Панас Якович вітав їх у своїй гостинній оселі на Кобишанах, де відбулося приватне засідання обмеженого кола присутніх у театрі й на якому обговорювалася ганебна подія на урочистому засіданні 30 серпня.

Про ці гостини син Панаса Мирного Михайло Рудченко згадував: «Мені було тоді 10 років. Я вперше був прийнятий до гімназії і вперше одягнув учнівську форму. Бажання подивитись на приїжджих, послухати їх промови, а головне – показатися в новій формі, примусили мене упросити матір дозволити мені розносити гостям чай. Одержавши дозвіл, я з великим задоволенням почав частувати всіх присутніх у нас у залі чаєм» [10, с. 1].

На третій день свята значна група гостей пішла до фотографа Хмелевського і сфотографувалася. Але чимало присутніх на святі не потрапило на знімок.

1940 року з Москви приїхала вдова Миколи Дмитрієва Ганна Тимофіївна. Дізнавшись, що М. Рудченкові доручили організацію музею, вона передала велике фото учасників святкування 1903 року в Полтаві. З того часу це фото зберігається в музеї Панаса Мирного.

М. П. Рудченко згадував: «Розглядаючи фото, я по пам'яті став пізнавати деяких осіб, які були в нас на засіданні в 1903 році. Ганна Тимофіївна підказала мені прізвища всіх, які були засняті на фото, і особливо тих, хто був у нас, і повідомила, про що тоді говорили на цьому засіданні» [10, с. 3].

Свої спогади М. Рудченко передав у Київ і замовив картину, яка відтворює засідання в будинку Панаса Мирного: у вітальні за круглим столом сидять усі присутні. Картина називається «У колі друзів». Її автор – художник Київської спілки художників Ю. Баланівський. Зараз ця картина експонується в літературній частині.

У музеї Панаса Мирного зберігається ще один документ подій 1903 року – це портрет І. Котляревського, написаний полтавським художником Грицьком Коваленком і типографським способом відбитий на рожевому шовку. Цей портрет був подарований 1903 року міською думою Панасові Мирному на знак подяки за участь у роботі комісії зі встановлення пам'ятника І. Котляревському в Полтаві.

Свято української літератури вдалося на славу. Василь Горленко в листі до П. Я. Рудченка писав: «Я вынес сильнейшее впечатление от полтавских торжеств, да иначе и быть не могло, это было что-то совсем особенное и захватывающее. <...> Поразительное впечатление производили галичане – свободные люди среди рабов. И какие ораторы! <...> Полтава выдвинулась недавними днями на первый план – заслужила общую признательность» [8, с. 86].

І цьому немало сприяв також Панас Мирний. До останніх днів життя він високо цінував І. Котляревського як письменника, здатного боротися проти будь-якого соціального лиха, усіяко популяризував його твори.

Колишній двірник і кучер Панаса Мирного С. Кочубей згадував один випадок. Якось він купив книжку на базарі й читав її вголос покоївці та кухарці, а вони сміялися. «Коли це заходить на кухню Панас Якович. Поцікавився, що я читаю, та й каже: “Погану ти книжку, Степане, читаєш. Хочеш, я тобі дам хорошу книжку?” І приніс мені “Енеїду” І. П. Котляревського. Дійсно, до чого ж хороша це книжка! А як почав я читати про пекло, дивлюсь, наша баба Параска (кухарка) хреститься. Усі жарти вона сприймала за дійсність і всі вечори водила своїх знайомих слухати “Енеїду”. А я ще й додаю: “Це і вам, бабо, буде таке, якщо ви будете скупитися і погано мене годуватимете”. Не знаю, чи то “Енеїда” допомогла, чи щось інше, а годувати мене баба Параска стала ще краще» [12, с. 4].

Минуло з півтора десятка років. Панас Мирний брав участь у підготовці ювілею та в організації святкування 150-річчя від дня народження І. Котляревського. Але наприкінці липня 1919 року війська Денікіна зайняли Полтаву. Вони прийшли під лозунгом повної реставрації єдиної невідомої царської Росії, почавши її з установами дореволюційного російського правопису. Денікінці не визнавали ніякої України, ніякої української культури, тому заборонили заходи, присвячені ювілею І. П. Котляревського. Довелося обмежитися невеликою панахидою на могилі письменника.

12 вересня 1919 року на роковини І. Котляревського прибули залізничники, друкарі, селяни з Мачух, Супрунівки, Жуків, Рибців. Учасник святкування Д. Т. Мордик згадував: «Коли ми дійшли до могили І. П. Котляревського, то побачили дуже багато народу. На душі стало спокійніше – значить, буде по-нашому, мітинг відбудеться. До початку мітингу всі когось чекали, поглядали на 3-тню Кобищанську вулицю. Раптом у натовпі захвилювалися і заговорили: “Ідуть, ідуть! Он і Панас Мирний...” Хто саме був Панас Мирний – нам стало зрозуміло, хоча раніше ми його ніколи й не бачили. Із боку 3-ї Кобищанської йшла невелика група, чоловік п'ятнадцять. Загальну увагу привертала кремезна людина похилого віку в чорному фетровому капелюсі й толстовською сивою бородою. Незважаючи на похилий вік, ішов Мирний бадьоро, без палиці. Коли він переходив через Кобеляцьку вулицю, піднімався на пагорбок, люди, які йшли з ним поряд, здається, готові були в будь-який час його підтримати під руки, але він не потребував цього» [11, с. 1–3].

Учасником свята був і письменник Олександр Ковінька, який востаннє там бачив Панаса Мирного. Біля могили лунали українські пісні у виконанні хорової капели, якою керували тоді В. М. Верховинець та Ф. М. Попадич.

Із промовою виступив і Панас Мирний. Вона була короткою, але вагомою: «Хай інші, більш дотепні від мене, розкажуть людям про Твої діла невмирущі. А я прийшов скласти на Твою домовину свої гіркі жалі та пекучі сльози, що Тебе тут немає і нікому повідати про те сучасне лихо, що доводиться пережити нашій неньці Україні» [4, с. 296]. «Чудова промова, поважний вигляд письменника справили надзвичайно сильне враження на громаду» [3, с. 254]. «Мені, співакові хорової капели, пощастило брати участь у концерті, який відбувався біля могили письменника, – згадував письменник К. Трофімов. – Отоді я вперше в житті почув коротке, але пристрасне слово письменника Панаса Мирного. Він говорив про нашого чудового земляка-сміхотворця І. П. Котляревського та про умови, в яких відбувалося свято» [13].

Потім усі присутні вирішили піти до пам'ятника письменникові. Учасник цих подій П. О. Репетін згадував: «Коли ця процесія з прапорами рушила з могили і підійшла до пам'ятника Котляревському, то на балконі колишнього дворянського клубу проти пам'ятника сиділи денікінські офіцери, які, почувши спів національним українським хором кантати М. Лисенка на вірш Т. Шевченка “На вічну пам'ять Котляревському”, намагалися розігнати процесію, вигукуючи голосно “замолчите”... Але, побачивши велику силу народу, що почав на офіцерів махати кулаками, вони зникли з балкону в помешканні клубу. А процесія після закінчення Кантати вирушила мирно й тихо по домах» [5, с. 28].

«Годин о 12 дня, йдучи до міста, я зустрів на Кобеляцькій вулиці схвильованого батька, який ішов додому, – згадував син Панаса Мирного М. П. Рудченко. – Коротенько поговоривши, ми розійшлися. Підходячи до могили І. П. Котляревського, я побачив великий натовп людей, могила поета була вся уквітчана вінками, а навкруги, оточуючи натовп півколом, на конях майоріли денікінські жандарми в чорних костюмах з нашитими білими черепами з перехрещеними кістками на рукавах. Як я довідався пізніше, у своєму виступі батько, звертаючись до Котляревського, сказав, що прийшов не уславляти ім'я поета, а висловити свій жаль і звернути увагу його на те, що діється зараз в Україні» [9, с. 10].

Це було останнє прилюдне слово Панаса Мирного. Помер письменник через 4 місяці, 28 січня 1920 року. Відспівували його в Святоуспенському соборі, де відспівували й Івана Петровича. Полтавський художник Грицько Коваленко згадував: «Труну під червоною китайкою і під прапорами везли, по стародавньому звичаю, на санях двома парами волів. Поховали поруч із сином...» [2, с. 16]. Поховали Панаса Мирного на тому ж цвинтарі, на якому знайшов свій останній прихисток і Котляревський.

Література

1. Иваненко Д. А. Записки и воспоминания. 1888–1908 гг. Издание редакции «Полт. Голосъ» / Дмитрий Иваненко. – Полтава, 1909. – С. 217–218 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 367-к.
2. Коваленко Гр. Панас Мирний. Посмертна згадка / Грицько Коваленко. – Полтава, 1920. – С. 16.
3. Корсунський М. Панас Якович Рудченко (Панас Мирний) як службовець, громадянин і людина. Знадоба до загальної характеристики / Микола Корсунський // Червоний шлях. – 1927. –

№ 7–8. – С. 254 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 1335-к.

4. Мирний П. Зібрання творів у семи томах. Т. 7 / Панас Мирний. – К. : Наук. думка, 1971. – 664 с.

5. Репетин П. О. Спогади і критичні зауваження до біографії Панаса Мирного. 14.05.1939 / Петро Репетин. – С. 28 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 255-д.

6. Рысунки Энеиды Котляревського Порфирия Мартиновича. Издание Полтавской Городской Думы. – Полтава, 1903 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 1374-к.

7. Рідний край. – 1906. – № 36. – С. 3 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 789-к.

8. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905 / Євгенія Рудинська. – У Києві : 3 друкарні Української Академії Наук, 1928. – С. 86 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 1380-к.

9. Рудченко М. П. Спогади про мого батька / Михайло Рудченко. – С. 10 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 176-д.

10. Рудченко М. П. Спогади про перебування письменників у Панаса Мирного в 1903 році. 20.03.1963 р. / Михайло Рудченко. – С. 1–3 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 104-д.

11. Спогади про Панаса Мирного пенсіонера Д. Т. Мордика. 1963 р. / Дмитро Мордик. – С. 1 // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 90-д.

12. Спогади С. Н. Кочубея про Панаса Мирного / Степан Кочубей. – Полтава, 1962–1963 рр. – С. 4. // Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – 97-д.

13. Трофімов К. У сім'ї вольній, новій / К. Трофімов // Зоря Полтавщини. – 1974. – 12 травня.

Валентина Скриль

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ У ВИДАВНИЦТВІ «ВІК» (ПРОЕКТИ ВИДАВНИЦТВА «ВІК» ДО СТОЛІТНІХ РОКОВИН УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Вихід у світ друкованої «Енеїди» 1708 року – епохальна подія не лише культурного, а й суспільного життя українського народу через той величезний вплив, який вона мала на подальший його національний поступ.

П. Куліш, котрий упродовж життя по-різному ставився до творчості І. Котляревського, писав, що

саме з «Енеїди» «судилось народитись такому, що зросло з нашою долею навіки, чого не мусимо забути, чого не занастить ні панський егоїзм, ні государня політика: народилась українська література» [2, с. 297]. Порівнює видатного полтавця з «культурним гетьманом», називає батьком «Іваном, що вказав

